

*EL PADRE FEIJOO Y EL DERECHO DE SU TIEMPO.
UNA VISIÓN PREMONITORIA DE PROBLEMAS CANDENTES
EN LA ACTUALIDAD, DE LUIS RODRÍGUEZ ENNES¹*

Quan el 1972 Enrique Lafuente Ferrari prologà la traducció dels *Estudios de iconología* d'Erwin Panofsky, inicià la seva ja clàssica introducció amb una frase lapidària: «Al escribir unas páginas de introducción a la primera traducción que en España aparece de un libro de Erwin Panofsky no puedo decir si mi satisfacción es mayor que mi sonrojo».² La raó de la sufocació d'un mestre d'història de l'art com Lafuente no era cap altra que la tardana data de la recepció dels escrits del gran historiador alemany en l'àmbit universitari espanyol, o, si ho prefereixen, un exemple notori de l'endarreriment metodològic que aquesta matèria presentava a Espanya, sobretot si tenim en compte que l'obra de Panofsky s'havia publicat el 1939, fet que impedia que hom pogués parlar d'una novetat editorial o argumental. Una sensació idèntica pot sentir l'afortunat lector que tingui a les mans l'obra que el professor Luis Rodríguez Ennes acaba de publicar. Han hagut de passar gairebé quatre segles per a poder tenir un complet i exhaustiu assaig historicocrític —«un conocer más profundamente»—³ sobre un dels camps menys estudiats de la labor creativa del pare Feijoo: el dret, que atorga a l'autor un reconeixement que hom només obté després d'una dilatada i provada vida acadèmica i d'una cultura humanística que ens fa veure, amb Ortega, que l'especialització és lloable quan hi ha uns coneixements generals, un saber, una tradició, que serveixen de contrapès, ja que «sense ells és barbàrie».⁴

Segons el nostre parer, l'obra del doctor Rodríguez Ennes no és, ni pretén ser, una mera biografia documentada o el redescobriment del pensament jurídic d'un il·lustrat del segle XVIII, Benito Jerónimo Feijoo,⁵ sinó que, agafant com a

1. Madrid, Dykinson, 2013, 240 p.

2. E. LAFUENTE FERRARI, «Introducción a Panofsky (iconología e historia del arte)», a E. PANOFSKY, *Estudios de iconología*, Madrid, 1972, p. xi.

3. E. FROMM, *¿Tener o ser?*, Mèxic, Psikolibro, 1978, p. 53-54: «En el modo de ser, el conocimiento óptimo es conocer más profundamente. En el modo de tener, el conocimiento consiste en poseer más conocimiento».

4. J. ORTEGA Y GASSET, «La barbarie del especialismo», a Martin GARDNER (coord.), *Los grandes ensayos de la ciencia*, Mèxic, Nueva Imagen, p. 91-96.

5. En relació amb Feijoo, Antonio Mestre, tant en les seves classes docents —a les quals vaig tenir el privilegi d'assistir— com en tota la seva vasta obra, ha qüestionat el seu paper d'il·lustrat, en especial si es compara amb Martí o Maïans: «Similares síntomas podemos observar en el campo filológico, jurídico o histórico. Mientras Feijoo confesaba no poseer grandes conocimientos de la lengua latina [...] Martí era un consumado purista [...] Tampoco era Feijoo un jurista o un historiador, frente a los profundos conocimientos que poseía Mayans en el campo de la jurisprudencia o el riguroso

punt de referència el monjo benedictí, descriu, amb serena reflexió, l'esperit d'un segle, d'una època, la de la Il·lustració, en què les paraules de Baruc Spinoza «Humanas acciones non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere» s'elevaren, per primer cop, a la categoria de realitat,⁶ i ho pogueren fer perquè, com subratlla amb subtilesa Roland Mousnier, l'esperit de Descartes fou «el inspirador de quienes piensan»,⁷ dels qui pensaren que la seva època significava «algo más que un intervalo cronológico entre la revolución inglesa de 1688 y la francesa de 1789»,⁸ significava la tardor de l'Antic Règim.⁹

Quant a l'estudi intrínsec de l'obra que recensionem, s'hi poden trobar dos aspectes complementaris: la metodologia i el contingut.

Pel que fa a la primera qüestió, entenem que l'estudi que fa l'autor es troba en la línia esbossada per E. H. Carr en el clàssic *¿Qué es la historia?*, on hi ha una de les crítiques més devastadores que hom hagi fet sobre la noció de *fet històric*.¹⁰ En concret, per a Carr, qualsevol que sucumbeixi a l'«heretgia» de pensar que la història consisteix només en la compilació del major nombre possible de fets irrefutables i objectius, «tendrá que abandonar la historia por considerarla un mal trabajo, y dedicarse a coleccionar estampillas [...] o acabará en un manicomio». Segons Carr, el «fetichismo de los hechos» es veu amb freqüència complementat pel que denomina el «fetichismo de los documentos». Això no vol dir que fets i documents no siguin essencials per a la labor historiogràfica, sinó que, per a l'historiador anglès, «historiar significa interpretar»,¹¹ criteri amb el qual combreguem total-

método de que hacía gala en sus estudios históricos [...] Para ello, Feijoo necesita hablar de *omni re scibili*, de filosofía sin especiales conocimientos metafísicos, de derecho sin ser jurista, de historia sin haber pisado un archivo ni haber manejado documento original alguno, de medicina sin haber observado un enfermo [...] Es la Cruz del ensayista. Para sus coetáneos valencianos tal actitud constituía una prueba de frivolidad científica». A. MESTRE, *Despotismo e Ilustración en España*, Barcelona, Ariel, 1976, p. 28-29. Davant d'aquest estudi, podem qüestionar seriosament el plantejament de Mestre, fet que no en desautoritza, de cap manera, el rigor acadèmic ni el científic.

6. F. NIETZSCHE, *El gay saber o Gaya Ciencia*, Madrid, Espasa Calpe, 2000, p. 271-272.

7. R. MOUSNIER, *El siglo XVIII: Revolución intelectual, técnica y política (1715-1815)*, Barcelona, Destino, 1963, p. 13.

8. M. PESET ROIG, «¿Qué es la Ilustración?», a *Homenatge al doctor Sebastià Garcia Martínez*, vol. II, València, Generalitat Valenciana, 1988, p. 383.

9. P. HAZARD, *La crisis de la conciencia europea: 1680-1715*, Madrid, Universidad Nacional de General Sarmiento, 1975.

10. E. H. CARR, *¿Qué es la historia?*, Barcelona, Ariel, 2010.

11. En el mateix sentit, vegeu G. VISMARA, «La norma e lo spirito nella storia del diritto successorio», a *Famiglia e successioni nella storia del diritto*, 3a ed., Roma, Edizioni Scientifiche Italiane, 1978, p. 80-81: «la història del dret no pot ser reconstruïda, en primer lloc, més que sobre les fonts normatives, sobre la jurisprudència, i, més encara, sobre aquell cúmul de cadascun dels testimonis d'actes i negocis, infinit i, a vegades, descoratjador, en el qual, més enllà del vel de les rituals

ment. I ho exposa un cop ha estudiat en profunditat les contribucions que feren en el seu moment Wilhelm Dilthey,¹² Benedetto Croce¹³ o R. G. Collingwood,¹⁴ els quals ja qüestionaren la suposada primacia i autonomia dels fets en la història. Aquesta visió de la història amb una interpretació crítica i documentada d'una realitat històrica és la que hi ha sota la labor d'una ànima inquieta com és la del professor Rodríguez Ennes, que no es limita a fer una mera i laboriosa recopilació de dades i fonts, sinó que es dedica a la comparació, la interpretació i l'anàlisi dels textos i a la confrontació dialèctica amb aquests, conjunt que dota el seu estudi d'una bastida intel·lectual impròpia d'una època que es caracteritza per un clar retrocés de la vella erudició.¹⁵

En relació amb el contingut, l'autor estructura l'obra en set capítols, els quals van precedits d'un exordi i una introducció.

L'autor inicia l'estudi amb una aproximació a la Il·lustració i a la figura de Benito Jerónimo Feijoo com dos àmbits d'una mateixa realitat: el pensament reformista, del qual neix una nova civilització els precedents de la qual podem trobar-los en els *novatores* valencians, en especial en Martí, Borrull i, fonamentalment, Maians i Ciscar,¹⁶ així com en l'obra de Flórez o en la del mateix Sarmiento,¹⁷ autors que es proposaren la labor de regenerar la vida intel·lectual espanyola.¹⁸

Dins de la historiografia contemporània,¹⁹ encara amb matisos, no es qüestiona que durant la Il·lustració es fes un fort esforç per alliberar aquesta minoria d'edat culpable de la qual ens parlà Kant,²⁰ que no era altra que la ignorància, la

fórmules repetides, s'hi pot entreveure directament de la vida jurídica i social del passat [...] És, sens dubte, indispensable un coneixement dels detalls que resulten dels documents, ja que tan sols de la multiplicat de les dades es pot arribar a la unitat de la reconstrucció històrica [...]».

12. W. DILTHEY, *Introducción a las ciencias del espíritu*, Mèxic i Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica, 1983.

13. B. CROCE, *Teoria e storia della storiografia*, Roma, Adelphi, 2001.

14. Vegeu R. G. COLLINGWOOD, *Idea de la historia*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1972.

15. Amb caràcter exemplificador, a la pàgina 33 l'autor sosté: «Así las cosas, en mi opinión, no se puede caracterizar un movimiento tan complejo como la ilustración en pocas frases, y cada historiador hacer resaltar un aspecto distinto».

16. Amb caràcter exemplificador, vegeu A. MESTRE, *Despotismo e Ilustración en España*.

17. Sobre Sarmiento, vegeu l'exemplar estudi de L. RODRÍGUEZ ENNES, *Fray Martín Sarmiento y el mundo del derecho*, Santiago de Compostella, Xunta de Galicia, 2005.

18. Sobre el denominat *Segle de les Llums*, vegeu l'aclaridor assaig de L. RODRÍGUEZ ENNES, *Acotaciones histórico-jurídicas al Siglo de las Luces*, Madrid, Biblioteca Jurídica Iustel, 2010.

19. Vegeu M. J. VILLAVARDE, *Rousseau y el pensamiento de las luces*, Madrid, Tecnos, 1987.

20. E. KANT, *¿Qué es la Ilustración?*, Madrid, Tecnos, 1989, p. 102: «La Ilustración es la salida del hombre de su autoculpable minoría de edad. La minoría de edad significa la incapacidad de servirse de su propio entendimiento sin la guía de otro. Uno mismo es culpable de esta minoría de edad

superstició i la servitud.²¹ Davant d'aquest sentiment, la societat espanyola, i en particular la classe il·lustrada, va tenir, com amb encert assenyala l'autor, les seves pròpies peculiaritats: el seu acatament incondicional de la monarquia i l'Església,²² propi dels països on no va esclatar la Revolució Francesa,²³ així com l'acceptació del sistema polític de l'Antic Règim i la seva estratificació social, fet que ens indueix a pensar que estava més a prop del pensament regeneracionista de Burke que del de Voltaire.²⁴

Davant d'aquesta visió acomodaticia, Feijoo, com abans Quevedo,²⁵ va sostenir la necessitat d'«estar tratando todos los días con los hombres más racionales y sabios que tuvieron los siglos todos», fet que va excitar la seva curiositat i que, amb aquesta, el va portar a intentar analitzar els mals de la societat de la seva època, entre els quals es trobava la decadència d'un dret anquilosat en el passat.²⁶

cuando la causa de ella no reside en la carencia de entendimiento, sino en la falta de decisión y valor para servirse por sí mismo de él sin la guía de otro. *Sapere aude!* ¡Ten valor de servirte de tu propio entendimiento!, he aquí el lema de la Ilustración».

21. En aquest sentit, és ja un clàssic el text de l'*Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des Sciences des Arts et des Métiers* (1751-1772), s. v. *Superstition*. Vegeu M. ARTOLA, *Textos fundamentales para la historia*, Madrid, Alianza Universidad, 1978, p. 405-406: «En efecto, la superstición es un culto de religión falso, mal dirigido, lleno de vanos terrores, contrario a la razón y a las sanas ideas que se deben tener del Ser supremo. O si preferís la superstición es esta especie de encantamiento o de poder mágico que el temor ejerce sobre nuestra alma; hija desgraciada de la imaginación, emplea para impresionarnos espectros, los sueños y visiones. Ella es, dice Bacon, quien ha forjado los ídolos del vulgo, los genios invisibles, los días faustos o infaustos, los dardos invencibles del amor o del odio. Abruma el espíritu, principalmente durante la enfermedad o la desgracia, cambia la buena disciplina y las costumbres venerables en payasadas y ceremonias superficiales. En cuanto ha echado raíces en cualquier religión, buena o mala, es capaz de extinguir las luces naturales y turbar las más sanas cabezas. En fin, es el más terrible azote de la humanidad [...] La ignorancia y la barbarie introducen la superstición, la hipocresía la nutre con vanas ceremonias, el falso celo la extiende y el interés la perpetua».

22. No és debades que C. A. CANNATA, *Historia de la ciencia jurídica*, Madrid, Tecnos, 1989, p. 173, sosté en relació amb la Il·lustració: «El eje de la nueva metodología residía en el rechazo del principio de la autoridad que había caracterizado a la Edad Media».

23. A. de TOCQUEVILLE, *El Antiguo Régimen y la revolución*, Madrid, Alianza, 1982, p. 69.

24. En relació amb Burke, vegeu E. BURKE, *Reflexiones sobre la Revolución Francesa*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1978, p. 175, el qual, quan parla de la Revolució Francesa i de l'Assemblea, sosté: «Esta Asamblea que destrona reyes y revuelve reinos, no tiene el aspecto grave de un cuerpo legislativo: *nec color imperii nec frons ulla senatus*. El poder de que disfruta, como el del espíritu del mal, subvierte y destruye, pero es incapaz de construir otra cosa que los instrumentos necesarios para nuevos destrozos y nuevas destrucciones».

25. F. de QUEVEDO, *Desde la torre* (sonet): «Retirado en la paz de estos desiertos, con pocos, pero doctos libros juntos, vivo en conversación con los difuntos y escucho con mis ojos a los muertos».

26. Un exemple clarificador de la pugna que es viu en el segle XVIII entre el dret romà i el dret patri el trobem en Gregorio Maians y Ciscar. En concret, en una carta datada l'11 d'abril de 1722, *Colección de cartas eruditas*, València, 1791, s'afirma: «[...] siendo esta materia de colaciones

El capítol tercer aborda un dels àmbits del dret més qüestionats pels il·lustrats: el dret penal. En efecte, el dret penal de l'Antic Règim fou objecte de nombroses crítiques i s'arribà a qualificar de ruïnós. Aquest fou el parer, entre d'altres, de Pacheco: «[...] una normativa en la que nada era digno de respeto, nada era digno de conservación, ninguna parte se podía reservar para la regla de la sociedad futura. Toda, toda entera, se necesitaba trastornarla [...] El carro de la destrucción y de la reforma debía pasar por el edificio ruinoso, porque no había en él apenas un arco, apenas una columna, que pudiera ni debiera conservarse [...]».²⁷

Com bé assenyala l'autor, Feijoo, com tot home de la seva època, no està exempt de certes contrarietats, fet que no minva la grandesa del seu pensament. Així, podem veure que, si bé fou un defensor de l'abolició de la tortura, no mantingué el mateix criteri amb l'abolició de la pena de mort, perquè entenia que, si bé amb la mort no s'arreglava el dany, «si se precaven otros [males] infinitos».

Aquest afany per la incidència que el dret tenia en la societat, el va portar a analitzar les mesures de seguretat i de reinserció social que es podien adoptar contra els ociosos i inadaptats socials, fet que no li impedí criticar els abusos de la mendicitat —«la limosna no aprovecha si no se distribuye con inteligencia, discreción y juicio»—, la minoria d'edat penal —advocava per l'aplicació individual de la pena—, els atenuants —ignorància, inadvertència, etc.—, el valor de la prova testifical, la reprovació del fals testimoni —«non miseraberis eius»—, el suïcidi com a malaltia o la inhumació prematura, temor del qual no estem exempts ni els seglars ni els religiosos.²⁸

El capítol quart tracta un dels problemes endèmics de l'Administració de justícia: la tramitació litigiosa. Com sosté l'autor, la substanciació dels processos i la lentitud de la resolució ja els podem veure latents durant el segle XIII, com a conseqüència de la recepció del procés romanocanònic.²⁹ La incorporació d'aquest

tan práctica, si solamente hablo del derecho romano, tendré aceptación en sólo los cathedráticos i estudiantes, pero no en los prácticos, que son los que más levantan el grito en la república. I assí que tiene [el pavorde Juan Bautista Ferrer] por mui conveniente que añade el derecho práctico, lo qual a mí me será mui fácil viendo a Antonio Gómez i tres o quatro letrados, los más afamados. Cosa que en doce días está echa. Me ha parecido esto mui bien, pues de essa forma no habrá abogado que no tome este librito i que en mui poco papel i casi nada de coste, no tenga un derecho tan usual como éste [...]».

27. J. F. PACHECO, *El Código penal concordado y comentado*, Madrid, Imprenta de Santiago Saunaque, 1848 (reimpr.: Madrid, Edisofer, SL, 2000, p. 82).

28. Aquesta visió la trobem a Edward Allan Poe, en concret en el relat *L'enterrament prematur*: «Ser enterrat viu és, sense cap mena de dubte, el més terrorífic extrem que mai hagi pogut succeir a un simple mortal».

29. Amb caràcter exemplificador, vegeu la Pragmàtica de Joan II, de 8 de febrer de 1427. M. A. PÉREZ DE LA CANAL, «La Pragmática de Juan II, de 8 de febrero de 1427», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 26 (1956): «E por quanto, segunt la espiriencia lo demuestra, non embargantes

nou dret per a resoldre els conflictes jurídics produí una notòria lentitud processal, com a conseqüència de la major complexitat tecnicoprocedimental i de l'afluència d'al·legacions d'*autoritates* o de remeis per a impugnar la sentència, fet que propicià el col·lapse dels tribunals de justícia, que, ahora, provocà el recel i el descontentament d'una població que veia «con disgusto la invasión del derecho romano y la conducta de los legistas, vehículo principal de aquella en el ejercicio de la abogacía».³⁰

Feijoo, coneixedor de la paràlisi en què es trobava la justícia, fet que obligava els litigants a romandre durant mesos a la ciutat on se substanciant el judici, exigí a l'autoritat règia la reforma del sistema procedimental, és a dir, els usos i estils judicials existents, els quals, un cop s'havien introduït com un costum inveterat, es convertiren en «un semillero de litigiosidad» i una via per al creixement de l'aparell judicial, fet que revertia en una major lentitud de la justícia i un major cost per als litigants: «El tercero consiste en los muchos individuos, que hace inútiles a la República el destino a los oficios del manejo de pleitos, abogados, procuradores, escribanos, agentes y otros».

Seguint la mateixa línia argumental, en el capítol cinquè l'autor aborda la qüestió de l'organització judicial, és a dir, la multiplicitat de jurisdiccions, les quals Feijoo va descriure amb aguda subtileza com les «infinitas Plumas y Varas que hay en España», fet que comportava que cada organisme tingués el seu propi fur, els seus propis estatuts privilegiats, i això impedia conèixer la realitat del mapa jurisdiccional d'Espanya. A aquesta problemàtica se n'hi unien d'altres, com la proliferació de jutges il·letrats i venals —«criados de quienes les designaba», el desarrelament dels naturals o la desgalleuització dels instruments judicials, que propicià —com ens recorda Sarmiento— la marginació de la llengua gallega en la vida pública.

El capítol sisè analitza un àmbit d'indubtable interès com fou i és el dret a la propietat, que permet rebutjar la coneguda acusació d'ahistoricisme que formulà

las dichas leyes, los pleitos se aluengan, así en la mi casa e corte e chançellería como en las çibdades e villas e logares de los mis regnos e señoríos, por causa de las muchas e diversas a aun contrarias opiniones de doctores que los letrados e abogados alegan e muestran cada uno por sí para fundamento de las intenciones de las partes e exclusión de la intención de las otras partes en los pleitos e causas, así creminales como çeviles, que se tractan en la dicha mi casa e corte e chançellería commo en las dichas çibdades e villas e logares de los dichos mis regnos e señoríos, por razón de lo qual recresçieron muchas intraçiones e dubdas en los tales pleitos, por la qual causa la justícia se aluenga e los tales pleitos duran mucho, de que se siguen a las partes muchos daños e costas e trabajos, e non pueden tan aína alcançar cumplimiento de derecho, e los maliçiosos han logar de suterfuir e enbargar la justícia, [e] algunos juezes han por ello ocasión de alongar los pleitos e non dar su derecho a los que lo han de aver [...]».

30. F. VALLS TABERNER, «Los abogados en Cataluña durante la Edad Media», a F. VALLS TABERNER, *Literatura jurídica*, Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias, 1986, p. 216.

Savigny contra el segle XVIII perquè considerava que era una època sense consciència històrica,³¹ visió que, segons el meu parer, condueix a una clara deformació i a un anacronisme al qual Cassier ha donat a bastament resposta.³² La preocupació de Feijoo —o de Fray Martín Sarmiento— pels mals de la seva època el portà a plantejar-se un dels problemes de la nostra història amb més arrelament: la necessitat d'una reforma agrària, atès que a Galícia, com a la resta d'Espanya, la propietat camperola —un terç de les terres— era, en realitat, molt dèbil, perquè es tractava de terres de mala qualitat. Feijoo i Sarmiento, tot i no que no eren economistes, advertiren dels mals de la primogenitura, de l'excés de la propietat eclesiàstica i de la immigració. I això els portà a criticar els modes de vinculació de la terra i, en especial, de la *mesta*, que beneficiaven el pasturatge en detriment de l'agricultura; la durada dels contractes forals, que únicament beneficiaven els intermediaris; i les primogenitures, si bé en relació amb aquestes dues institucions s'intentà salvaguardar els beneficis del seu ordre, així com les primogenitures de l'Església, de la monarquia i de la noblesa, fet que du l'autor a sostenir que, en Sarmiento, «los principios ilustrados no se aplican neutralmente».

No obstant això, Feijoo no s'accontenta amb assenyalar els mals de l'agricultura espanyola, sinó que fa una coherent proposta de reforma agrària que va des del foment de les terres de conreu fins a la reforestació o l'exigència d'una encertada política hidrològica. Mesures que en part foren ateses durant el regnat de Carles III.

Dos àmbits concrets ens fan veure el concepte il·lustrat que Feijoo tenia de la vida i la cultura: la defensa de la propietat intel·lectual i els drets de la dona. En relació amb el primer aspecte, podem assenyalar com el seu amor per la lectura va fer que es qüestionés la necessitat de defensar la propietat intel·lectual en detriment dels llibreters, autèntics beneficiaris econòmics de l'edició dels llibres; i aquesta idea germinà finalment en la Reial Ordre de 20 d'octubre de 1674. Quant a la defensa dels drets de la dona —capítol setè—, Feijoo, com posteriorment també fa Sarmiento, en considerar que la diferència entre la dona i l'home no provenia de la naturalesa, sinó de raons de discriminació social, esdevingué el pioner en la defensa de la condició femenina, i per això també es convertí en precursor dels plantejaments realitzats després per Mary Wollstonescraft o per Stuart Miller.

L'últim capítol, el vuitè, versa sobre un tema que és molt estimat per un insigne catedràtic de dret romà com és l'autor, el qual hi ha dedicat notables i reconeguts estudis: l'antiromanisme de Feijoo. Si no ho hagués fet, hauria deixat passar

31. R. G. COLLINGWOOD, *Idea de la historia*, p. 82-87.

32. E. CASSIER, «La conquista del mundo histórico», a *Filosofía de la Ilustración*, Madrid, Fomento de Cultura Económica, 1993, cap. v, p. 222-223.

per alt una de les qüestions cabdals de l'àmbit acadèmic del segle XVIII: l'intent de desterrar l'estudi del dret romà de la vida universitària en benefici del dret patri, que al seu dia exposà en reputats assajos, com «El derecho romano y la Ilustración», «La ruptura del monopolio de la enseñanza del derecho romano en las universidades españolas del siglo XVIII», *Fray Martín Sarmiento y el mundo del derecho*, «Acotaciones histórico-jurídicas al Siglo de las Luces», «La progresiva sustitución del latín universitario por las lenguas vernáculas» i, entre d'altres, «El antirromanismo ilustrado».

Aquesta qüestió, que no era nova en la nostra tradició jurídica —Jaume I ja ho intentà en el segle XIII—,³³ creix amb l'arribada de la Il·lustració, del dret natural i de la primacia de la llei sobre el costum i la tradició. En concret, Tomás y Valiente posà en evidència que la doctrina del *ius commune*, des del final del segle XVII, «venía a repetir, añadir y comentar a sus mayores; y quienes, cansados de este fatigoso y cada vez más confuso estilo, lo abandonaron, fueron incapaces de crear nada nuevo. La doctrina penal castellana adquiere entonces, en pleno barroco, un carácter mortecino, un aire envejecido, de cosa usada y deslustrada, de ausencia de ímpetu innovador».³⁴

Davant d'aquest trist reduccionisme en el qual havia caigut bona part de la tradició romanística, en l'abús de les cites, de les argumentacions *pro et contra*, etcètera, pensadors com Sarmiento, Maians o el mateix Feijoo es rebel·laren en favor del dret patri, cosa que els portà, com sosté l'autor, a una clara contradicció: l'afirmació de la necessitat de l'estudi del dret patri, és a dir, del *Fuero juzgo* o de *Las siete partidas*, és a dir, l'estudi del *Liber iudiciorum* —dret romà vulgar— o del *Corpus iuris civilis* en la seva versió medieval. En aquest sentit, ens semblen aclaridores les paraules de Llamas y Molina: «No se me oculta que en el día algunos hacen la profesion de letrados, miran con desprecio las leyes del derecho romano como inconducentes para el conocimiento, e inteligencia de nuestras leyes patrias, y aun se desdeñan consultar los expositores del derecho real, pretendiendo que las leyes nacionales no se han de estudiar sino en las mismas leyes; pero los que asi hablan, o viven engañados, o intentan engañar a los incautos, creyendo que por este medio, ahorrándose del penoso trabajo del estudio, han de conseguir que los tengan por sabios y por genios superiores a los demás; porque bien mirado, ¡a que estrechece no quedaría reducido nuestro derecho real, si no se hiciese uso del romano!».³⁵

33. J. A. OBARRIO MORENO, *De iustitia et iure Regni Valentiae: La tradición de las fuentes jurídicas romanas en la doctrina valenciana*, Madrid, Dykinson, 2005, p. 78-91.

34. F. TOMÁS Y VALIENTE, *El derecho penal de la monarquía absoluta (siglos XVI-XVII-XVIII)*, Madrid, Tecnos, 1969, p. 130.

35. S. de LLAMAS Y MOLINA, *Sobre las obligaciones de los abogados: Discurso que en la abertura del tribunal dixo el día 2 de enero de 1798. D. Sancho de Llamas y Molina, Doctor en sagrados*

No obstant aquest conjunt de crítiques, podem veure que els lletrats i jutges seguien recurrent fonamentalment a una ciència jurídica, la del *ius commune*, que era a la base de no poques institucions.³⁶ En aquesta línia, Llamas no dubtà a afirmar —ja a la darrerria del segle XVIII— la vigència del dret romà a la major part de les institucions civils: «Por algunas alteraciones, o correcciones que ha sufrido el derecho romano de nuestras leyes en ciertos puntos, se han conservado en comparación muchas más sin variación, como es fácil conocer si se coteja un derecho con otro en los contratos, testamentos, intestados, servidumbres, y otras materias».³⁷ En aquest sentit es manifestà Fray Martín Sarmiento en l'Acord del Consell de 16 de desembre de 1713: «Porqué los catedráticos y profesores pasan la flor de la vida en el estudio del derecho civil de los romanos, mirando nuestras patrias leyes con desdén y aun con desprecio, incapacitándose así de salir de las universidades a regentar los empleos de jueces de las chancillerías, audiencias y tribunales, donde precisamente deben sentenciar las leyes del Reino y con cierta noticia y conocimiento de ellos, y de ninguna manera por el derecho civil».³⁸

Un cop exposat —de forma succinta— el contingut dels diferents capítols que conformen l'obra, comprovem que el contingut ajuda a clarificar, amb rigor i anàlisi crítica, no tan sols la veracitat del títol, sinó també la del subtítol: *Una visión premonitoria de los problemas candentes en la actualidad*. Aquesta visió de la història, que l'autor fa notar al llarg de totes les pàgines del llibre, ens recorda la veracitat de l'afirmació de Groizar y Gómez de la Serna que «[p]ara juzgar bien lo presente, y estimarlo en lo que vale, el conocimiento de lo pasado es indispensable. Admiramos la ciencia moderna, pero somos de los que a menudo vuelven la vista atrás»,³⁹ i que pocs com Borges —parafraçant el Quixot— han sabut glossar amb aquesta imperible màxima: «La historia, émula de tiempo, depósito de las acciones, testigo de lo pasado, ejemplo y aviso de lo presente, advertencia de lo peor por venir».⁴⁰ Trobem un exemple d'aquest sentiment a les pàgines 110-111: «Al existir entonces las mismas condiciones y causas que en la ac-

canones de la Universidad de Alcalá, colegial en el mayor de San Ildefonso del consejo de s. m. y regente de la real audiencia de Valencia, València, Imprenta Benito Monfort, 1798, p. 24-25.

36. Biblioteca de la Univesidad de Valencia, R-2/360, a. 16, n. 114, p. 49: «[...] a més d'això perquè es tracta de fideïcomís, i així d'una veritat conjectural, la que sempre és la mateixa per dret Comú, passats furs, i lleis actuals, doncs depèn de les regles de la vertadera lògica i crítica [...]».

37. S. de LLAMAS Y MOLINA, *Sobre las obligaciones de los abogados*, p. 25.

38. L. RODRÍGUEZ ENNES, *Fray Martín Sarmiento y el mundo del derecho*, p. 75.

39. A. GROIZAR Y GÓMEZ DE LA SERNA, *El Código penal de 1870 concordado y comentado*, tom I, Burgos, Sucesores de Rivadeneyra, SA, 1870, p. 79.

40. J. L. BORGES, *Pierre Menard, autor del Quijote, Biografía de un lector, El jardín de los senderos que se bifurcan, Ficciones* (1944).

tualidad —la aglomeración del trabajo, lo rutinario y desesperante de la mayoría de las probanzas, la dispersión en este tipo de pruebas, que requería que el juez tuviese en la mente en todo la totalidad de los pleitos—, las soluciones, prácticamente, serían las mismas de ahora: dejar a un lado la norma y encauzar de la mejor forma posible la actividad judicial, en la manera más operativa que se pudiese. Si hoy la intervención judicial se suele limitar a recibir por sí las declaraciones en las causas más graves [...] lo mismo parece haber ocurrido con el juez del Antiguo Régimen».

Acabada la lectura, hom sent com a propi el fragment de la *Carta Setena* de Plató: «Sólo tras haber frotado trabajosamente unos contra otros, nombres, definiciones, percepciones en discusiones benevolentes, en las que la envidia no dicta ni las preguntas ni las respuestas, sólo entonces brota la luz de la sabiduría y de la inteligencia, con toda la intensidad que pueden soportar las fuerzas humanas».⁴¹ Així doncs, els docents no s'improvisen, sinó que es creen a través de les experiències viscudes i de les lectures compartides, i quan es forgen així, ens transmeten un saber que perviu en la memòria, com en la del lector avesat quedaran les pàgines d'aquesta enriquidora obra. Gaudeixin-la.

Juan Alfredo Obarrio Moreno
Universitat de València

*MODUS ALLEGANDI TEXTUS QUI IN PANDECTIS CONTINENTUR.
ELENCHUS OMNIUM CAPITUM ET PARAGRAPHORUM,
DE FERNANDO REINOSO BARBERO*⁴²

Siegfried Unseld, en el seu clàssic llibre sobre l'edició *El autor y su editor*, comença el capítol primer amb la inclusió d'una citació que prové d'una carta de Goethe a Schiller, datada el juny del 1796: «Cuando no se habla de los escritos, como de los actos, con afectuosa simpatía, con un cierto entusiasmo fanático, queda tan poco que no merece la pena hablar de ellos [...]». La cita no és mera retòrica historicista: conté la visió, que comparteixo plenament, d'un editor que va tenir una concepció humanista de la cultura. Visió que el va portar a sostenir que que «quien entiende por cultura un proceso de humanización de la vida cotidiana, ineluctablemente entra en conflicto con su tiempo, y esto es válido especialmente

41. PLATÓ, *Carta setena*, p. 342 i seg., Madrid, Alianza, 1998.

42. Madrid, Dykinson, 2013, 633 p.